

PEDRO RUIZ TORRES

Història, subjectivitat i ficció

A propòsit de Passats singulars d'Enzo Traverso

En l'origen d'aquest assaig, ens diu Enzo Traverso en el prefaci escrit expressament per a aquesta edició,¹ es troba el País Valencià. Les seues idees es formularen per primera vegada el setembre de 2018, amb motiu de la conferència inaugural del XIV Congrés de l'Associació d'Història Contemporània celebrat a la Universitat d'Alacant. Enzo Traverso tenia previst intervenir-hi i després passar uns dies de vacances a Xàbia, però el viatge es frustrà a l'aeroport de Nova York i hagué de gravar la seua intervenció i enviar-la per vídeo. D'aquesta conferència inaugural, pronunciada a distància amb el títol «L'autobiografia com a paradigma historiogràfic: algunes notes crítiques», va eixir el llibre *Passés singuliers. Le 'je' dans l'écriture de l'histoire*.² Enzo Traverso és un autor molt prolífic. La major part de la seua obra ha estat traduïda ben aviat al català i/o al castellà.³ i és ben coneguda des de fa dècades

Pedro Ruiz Torres (Elx, 1951) és historiador, catedràtic emèrit d'Història Contemporània de la Universitat de València (de la qual va ser rector entre 1986 i 1990) i director de la revista *Pasajes de Pensamiento Contemporáneo*. La reflexió sobre la historiografia i sobre l'ús públic de la història ha estat una constant en la seua obra

¹ ENZO TRAVERSO, *Passats singulars. El 'jo' en l'escriptura de la història*, Catarroja / Barcelona, Editorial Afers, 2021

² ENZO TRAVERSO, *Passés singuliers. Le 'je' dans l'écriture de l'histoire*, Mont-real, Lux Éditeur, maig de 2020

³ ENZO TRAVERSO, *Siegfried Kracauer. Itinerario de un intelectual nómada*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1998; *La historia desgarrada. Ensayo sobre Auschwitz y los intelectuales*, Barcelona, Herder, 2001; *El totalitarisme. Història d'un debat*, València, PUV, 2002; *La violencia nazi. Una genealogía europea*, Buenos Aires / Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 2003; *Los judíos y Alemania. Ensayos sobre la 'simbiosis judío-alemana'*, València, Pre-Textos, 2005;

entre nosaltres. Tant la revista *Afers* com *L'Espill* i *Pasajes de Pensamiento Contemporáneo*, aquestes dues publicacions amb el suport de la Universitat de València, s'han fet regularment ressò dels seus escrits sobre temes molt diversos. Apareix ara en l'Editorial *Afers*, dins de la col·lecció «Recerca i pensament» dirigida per Vicent Olmos, la primera traducció de *Passés singulars* a una altra llengua, que com en altres llibres de Traverso publicats en català, corre a càrrec de Gustau Muñoz i és digna d'elogi. Aquesta primacia, segons diu Enzo Traverso en el prefaci, no resulta un producte de l'atzar del calendari. «És expressió d'una fidelitat i d'una afinitat consolidades al llarg dels anys» (p. 9).

El punt de partida d'aquest assaig és una constatació que provoca perplexitat. Un conjunt de lectures, de molt divers caràcter, ha portat Traverso a percebre que «la història s'escriu cada vegada més en primera persona, des del prisma de la subjectivitat» (p. 16). El fet no és nou en la literatura, afegeix, però sí en la historiografia. Des de final del segle XX proliferen les autobiografies d'historiadors i molts d'aquests li han agafat gust al relat de la seua vida. Més recentment, s'ha traspassat un altre límit. A les autobiografies d'historiadors, hi ha seguit «una nova forma subjectivista d'escriptura de la història» (p. 20). Aquesta nova forma d'escriptura, segons Traverso, constitueix un gènere híbrid (ni història, en el sentit convencional, ni pròpiament autobiografia) que transgredeix les tradicions, va més enllà dels canons literaris i posa en qüestió certes premisses generalment acceptades de la disciplina històrica. «El nou lloc assignat a la subjectivitat en l'escriptura de la història i en l'autoconsciència dels historiadors ens ocuparà en aquestes pàgines» (p. 20). El propòsit de l'assaig, deixa clar a la introducció, no és anar contra la literatura autobiogràfica, com moltes vegades s'ha fet, ni negar que en ocasions, però no sempre, l'escriptura centrada en el *jo* de l'autor ha donat fruits admirables. Es tracta de proporcionar una explicació d'aquest «desplegament del *jo*» en l'escriptura de la història, «a través d'una determinada tasca d'anàlisi i d'interpretació crítica» (p. 22).

Després d'aquesta introducció, els dos següents apartats del llibre, «Escriure en tercera persona» i «Els paranys de l'objectivitat», mostren com des de l'Antiguitat

Els usos del passat. Història, memòria, política, València, PUV, 2006; *De la memòria i el seu ús crític / De la mémoire et de son usage critique / De la memoria y su uso crítico*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2008; *A sangre y fuego. De la guerra civil europea (1914-1945)*, València, PUV, 2009; *La historia como campo de batalla. Interpretar las violencias del siglo XX*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 2012; *El final de la modernidad judía. Historia de un giro conservador*, València, PUV, 2013; *¿Qué fue de los intelectuales?*, Buenos Aires, Siglo XXI, 2014; *Els nous rostres del feixisme*, València, Balandra Edicions, 2017; *Melancolia de izquierda. Después de las utopías*, Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2019 (entre altres)

el relat impersonal es va convertir en un tret característic de l'escriptura dels historiadors que pretenen descriure d'una manera objectiva el passat. Tucídides i Xenofont van distingir, molt nítidament, entre el relat impersonal de l'historiador i el testimoni en primera persona. A partir del moment en què va aparèixer la historiografia moderna de pretensió científica, devers la fi del segle XVIII, l'escriptura en tercera persona es convertí en una de les regles fonamentals i indiscutibles de la feina de l'historiador. Tant el corrent «historicista» (Leopold von Ranke i l'escola històrica alemanya) com el «positivista» (Gabriel Monod, Denis Fustel de Coulanges, Charles Seignobos) compartien aquest tipus d'escriptura. La narració del testimoni en primera persona era una cosa i una altra de molt diferent era la distància, la mirada exterior i la descripció objectiva de l'historiador. En el primer terç del segle XX lord Acton, director de la *Cambridge Modern History*, i Lev Trotski, a la seua *Història de la revolució russa*, posaren èmfasi en el fet que l'objectivitat de l'historiador obligava a prendre distància, fins i tot de la pròpia experiència, i a elaborar un relat impersonal.

Per bé que fins fa poc l'opció a favor de l'escriptura impersonal va ser una constant al llarg de la història de la historiografia, resulta aclaridora la manera de fer-ho palès en aquests dos apartats, amb abundants exemples procedents de diferents èpoques. Traverso també trau a la llum altres assumptes d'interès relacionats amb la subjectivitat i l'objectivitat en l'obra dels historiadors. Així destaca que, en el segle XIX i a començament del XX, hi va haver historiadors i filòsofs (Michelet a França, Ranke i Dilthey a Alemanya) que introduïren en el coneixement històric la subjectivitat dels actors del passat, les seues emocions, passions, esperances, tragèdies, etcètera. Pretenien restituir l'univers mental dels actors per mitjà de l'empatia, sense barrejar-lo amb la individualitat de l'historiador, ni qüestionar la narració en tercera persona. La tensió entre el sorgiment d'aquesta subjectivitat (la dels actors del passat) i l'imperatiu positivista d'una narració impersonal va recórrer el Vuit-cents. A principi del segle XX, amb l'adveniment de les avantguardes i el reconeixement del potencial artístic de la subjectivitat dels escriptors, es va produir en la literatura una gran ruptura amb el realisme anterior, però segons Traverso els historiadors es mantingueren al marge i no es van sentir interpel·lats per l'autobiografia. Un segle després de Michelet, a contracorrent de la tendència predominant en la dècada de 1960, Kracauer reafirmava que la tasca de l'historiador era «ressuscitar» els morts, la qual cosa implicava una part de subjectivitat i impedia l'assimilació de la història a les ciències naturals, però a l'hora de fer història i no art calia respectar les regles d'aquesta disciplina. Per a tots aquells que acceptaven «el principi de causalitat determinista» (p. 34), a la manera de Simiand o de

Lamprecht, l'escriptura impersonal era un autèntic dogma. A aquest tipus d'escriptura tampoc no renunciaria la historiografia estructuralista de la postguerra en l'era de «la mort del subjecte», per més que el seu determinisme fos menys radical. Fernand Braudel posà l'èmfasi en un procés «anònimament humà», Louis Althusser el va fer en «un procés sense subjecte» i Pierre Bourdieu denuncià la «il·lusió biogràfica». Ni tan sols, segons Traverso, la «irrupció de la memòria», a partir de la dècada de 1980, modificà el predomini de la tercera persona en l'escriptura de la història, per més que la memòria (considerada tradicionalment una font entre altres) es convertís en un nou objecte d'estudi, com en els *Lieux de mémoire* de Pierre Nora. La memòria continuava sent una cosa subjectiva que calia que els historiadors la investigaren des de la distància crítica imprescindible per proporcionar un coneixement verídic del passat humà. «L'objectiu de l'historiador és comprendre el que ha esdevingut, no mostrar fins a quin punt la descoberta del passat afecta o l'ajuda a sondejar les profunditats de la seua ànima. La tasca de l'historiador no és interrogar el passat des del prisma dels seus records; aquesta manera de fer és més pròpia del memorialista» (p. 28).

En aquests dos primers apartats Enzo Traverso fa referència al problema de l'objectivitat i la subjectivitat en la història. Sovint, ens diu en «El parany de l'objectivitat», la tendència a fer de l'objectivitat un fetitxe no ha sigut més que una coartada per amagar fins inconfessables, com va succeir a la República Federal Alemanya després de la Segona Guerra Mundial i fins ben entrada la dècada de 1980. Armin Mohler (antic secretari d'Ernst Jünger i historiador de la Revolució conservadora) i Martin Broszat (exmembre de les Joventuts Hitlerianes, reclutat per l'Institut d'Història Contemporània de Munic) consideraren poc objectius els investigadors jueus que treballaven sobre la història del nacionalsocialisme. Broszat insistia en això anys més tard, recobrint-se d'una màscara científica que Traverso considera pura hipocresia. No hi havia cap raó per considerar que un representant de la generació de les Joventuts Hitlerianes fos més «objectiu» que un historiador jueu. A mitjan anys vuitanta, en el context de l'*Historikerstreit*, Andreas Hillgrüber criticà la nova història social per no tenir en compte el sofriment de la població civil, ni tampoc el drama dels soldats de la *Wehrmacht* davant la ferocitat i la venjança devastadora de l'Exèrcit Roig. El filòsof Jürgen Habermas li va respondre que sense aquesta resistència militar no haurien pogut funcionar els centres d'extermini nazis a Europa oriental. Enzo Traverso té molta raó a dir: «El mite de l'objectivitat científica, cultivat per la historiografia de l'RFA durant anys i panys, servia en realitat per a camuflar la subjectivitat d'una generació d'estudiosos que havien fet la guerra, que havien estat implicats en el règim nazi i que mobilitzaven tot un arsenal

d'arguments positivistes ben engreixats per tal de justificar, de manera més o menys conscient, els seus punts de vista apologetics» (p. 42).

Al principi del tercer apartat, titulat «Egohistòria», Traverso situa en la dècada de 1980 els primers símptomes de la recent mutació en l'escriptura de la història. Des de la seua perspectiva, van ser els anys de l'auge dels estudis sobre la memòria, del gir lingüístic que feia entrar el problema de la identitat en les ciències socials, de la reacció conservadora personalitzada en Reagan i Thatcher i de la caiguda del comunisme al final dels vuitanta. Els historiadors començaren a abandonar les categories analítiques que havien predominat amb anterioritat, especialment les de classe i acció col·lectiva, mentre que el seu discurs públic se centrava en les víctimes i en els drets humans. «Amb l'esgotament de la gran onada estructuralista, el subjecte tornava amb força i reclamava els seus drets» (p. 48). El retorn de la subjectivitat, continua Traverso, reflectia en aquests anys la desorientació davant un món nou que necessitava noves claus interpretatives. Els historiadors tornaven a reivindicar la narració, en la línia del que Lawrence Stone havia fet en un influent article de 1979, i en aquest context, mentre començava a materialitzar-se el projecte historiogràfic dels *Lieux de mémoire*, Pierre Nora va dirigir l'obra col·lectiva *Essai d'ego-histoire* (1987), amb participació de sis historiadors (Maurice Agulhon, Pierre Chaunu, Georges Duby, Raoul Girardet, Jacques Le Goff i René Remond) i una historiadora (Michelle Perot) de renom. L'esmentat llibre, segons Enzo Traverso, prefigurà una tendència que encara tardarà anys a quallar, per bé que des de la fi de la passada centúria va donar origen a una gran «onada autobiogràfica» (p. 51).

Enzo Traverso considera que «el reconeixement de la dimensió subjectiva implícita en la recerca històrica» és molt recent (p. 57). A final dels vuitanta ho havia anticipat l'«egohistòria» i en el darrer canvi de segle es faria palès amb l'auge de les autobiografies dels historiadors i l'aparició d'un gènere híbrid, ni història en el sentit convencional, ni tampoc pròpiament autobiografia. En *Passats singulars* està molt clara la distinció entre dos tipus de subjectivitat. D'un costat, *la subjectivitat dels actors del passat* que, enfront d'una concepció positivista de la ciència històrica, des del segle XIX cert corrent de la historiografia es proposà restituir per mitjà de l'empatia. Traverso considera amb raó que aquesta subjectivitat fou contemplada, durant molt de temps, des de la distància de l'escriptura en tercera persona. Però una vegada ens ha mostrat que el propòsit de recuperar la subjectivitat dels actors no qüestiona la cerca de l'objectivitat ni el distanciament de la tercera persona, el seu assaig s'atura en un segon tipus de subjectivitat: *la subjectivitat de l'historiador en el fenomen molt recent del jo narratiu*, que tendeix a esborrar l'objectivitat com un vestigi obsolet. Per contra, l'assaig de Traverso no dedica l'atenció que

mereix a una tercera forma d'introduir la subjectivitat en el coneixement històric, la d'aquells historiadors que consideren *la subjectivitat dins del coneixement històric sense renunciar a l'objectivitat*. Aquest reconeixement de la subjectivitat no és un fenomen recent, com intentaré mostrar a continuació.

En contra del culte als fets empírics del positivisme ingenu, des de la fi del segle XIX el reconeixement de la subjectivitat en la tasca de l'historiador guanyà cada vegada més importància en la filosofia de la història i en la historiografia. Nombrosos filòsofs i historiadors interessats en qüestions d'epistemologia o de mètode posaren l'èmfasi en això. Per a Wilhem Dilthey, el coneixement d'un mateix, en definitiva l'autobiografia, és una condició indispensable per a comprendre els altres i la nostra relació amb ells, tant en el present com en el passat. Benedetto Croce insistí que, en el fons, tota història és història contemporània. En conjunt, l'anomenada «filosofia crítica de la història», des de W. Dilthey fins a R. G. Collingwood (aquest és autor d'un llibre pòstum, *La idea d'història*, publicat el 1946, llavors molt influent i avui injustament oblidat), va posar en primer pla la subjectivitat de l'historiador. També aquesta subjectivitat es va considerar cada vegada més en la filosofia analítica de la ciència, sobretot en el marc de la controvèrsia al voltant de l'explicació, la comprensió i la narració en la història i en les ciències socials (W. Dray, G. H. von Wright, A. Danto, H. White). El descrèdit d'un positivisme entestat a establir fets, el sentit dels quals suposadament el proporcionaven les fonts, com si les dades parlaven per si mateixes, resultà molt palès en la historiografia a mesura que avançava el període d'entreguerres, i s'intensificà a partir de 1945. Pot comprovar-se en la «història problema» de Marc Bloch i Lucien Febvre, al llarg de la trajectòria de l'anomenada Escola dels Annales i en el gir crític i autocrític experimentat per aquest corrent a la fi de la dècada de 1980. Així mateix, es va manifestar amb molta intensitat en obres tan influents en la formació dels historiadors com *Què és la història?* (1961), d'Edward H. Carr, i *Del coneixement històric* (1975), d'Henri I. Marrou. En un text de Pierre Vilar, publicat el 1988, que menciona un intercanvi recent d'idees amb Josep Fontana, trobem el següent: «He tractat llargament, en la conversa anterior, aquesta dificultat de la construcció històrica: exigència (legítima) d'una objectivitat d'historiador, evidència (inevitablement present) de la seua subjectivitat».⁴ Tot això sense renunciar a la cerca de l'objectivitat (encara

⁴ Pierre VILAR, «Records i reflexions sobre l'ofici d'un historiador», apartat «L'historiador davant del seu temps: ¿objectivitat i subjectivitat, neutralitat o participació?», publicat per primera vegada en castellà en la revista *Manuscrits*, núm. 7 (desembre de 1988) i traduït al català en el llibre amb motiu del seu nomenament com a doctor *honoris causa* per la Universitat de València, *Reflexions d'un historiador*, València, Universitat de València, 1992, p. 80

que resultés difícil i provisional) i mantenint tant la idea d'una història concebuda com a ciència (d'una manera molt diferent a la del positivisme) com l'escriptura en tercera persona a l'hora de fer història.

L'assaig d'Enzo Traverso no es planteja entrar en un problema de caràcter epistemològic o metodològic com aquest, que des del segle XIX planteja la història concebuda d'una manera científica: la tensió entre la cerca de l'objectivitat i la subjectivitat inherent al treball de l'historiador. Sembla comprensible, doncs, que Traverso no es detinga en el que he dit abans. Sabem, des del principi, que el seu propòsit és analitzar i interpretar la nova forma d'escriptura centrada en el *jo* de l'historiador. No obstant això, caldria haver fet una distinció entre la subjectivitat d'aquesta nova forma i la subjectivitat inherent a la tasca de l'historiador. De vegades, sembla que Traverso les identifica. En el tercer apartat d'aquest assaig, l'«egohistòria» és presentada com un dels primers senyals de la mutació de les dues últimes dècades. Per donar compte d'aquesta novetat, es comparteix la presentació de Pierre Nora dels *Essais d'ego-histoire* com un gènere inèdit per una època nova de la consciència històrica. Tanmateix, no em sembla que fos nou el 1987 «constatar que l'objectivitat històrica demanava investigadors madurs i conscients de la seua implicació personal, capaços de mirar-se a l'espill en el curs del seu treball i avisats del caràcter ingenu i il·lusori del positivisme historiogràfic» (pp. 48-49). Des de molt abans ho havien posat en relleu diverses tradicions intel·lectuals, des del materialisme històric fins a la filosofia crítica de la història (W. Dilthey, B. Croce, R. G. Collingwood, R. Aron), aquesta darrera significativament reivindicada per Henri Marrou el 1975 juntament amb la «història problema» de M. Bloch i L. Febvre.⁵ També ho van fer, durant les quatre dècades posteriors al final de la Segona Guerra Mundial, diferents tendències d'una història social en plena hegemonia, properes al marxisme o a altres enfocaments antipositivistes (com el de Max Weber) en les ciències socials. S'estava molt lluny aleshores d'una història tradicional còmodament confiada en l'autoritat dels documents. Els «nous historiadors», abans de res, havien de formular preguntes, seleccionar després amb criteri les seues fonts i interpretar-les críticament i, finalment, explicar els fets històrics amb l'ajuda d'una o diverses teories.

Per tant, la «transgressió» de l'«egohistòria» no es troba, al meu parer, en el terreny de l'epistemologia o de la metodologia de la història, però tal vegada ho està

⁵ «La historia, inseparable del historiador» és el títol del segon capítol del llibre d'Henri I. MARROU, *Del conocimiento histórico* (1975), publicat en castellà a Buenos Aires, per Abbat Editora, 1985, pp. 31-42

en la vessant considerada per Traverso, és a dir, en l'aparició d'una nova subjectivitat que posà fi al tabú de l'escriptura en primera persona. En aquest sentit, diu Traverso, el *jo* narratiu va haver de vèncer moltes reticències entre els historiadors a mitjan anys vuitanta. No obstant això, afegiria per la meua part, no hauríem d'oblidar que, ben abans de l'aparició de l'«egohistòria», l'escriptura de l'historiador en primera persona havia donant fruits importants, com ara el llibre de Marc Bloch *L'Étrange Défaite* (escrit el 1940 i publicat pòstumament el 1946) i el de R. G. Colligwood *An Autobiography* (1939), si bé és cert que en poca quantitat. Tampoc no hauríem de passar per alt que en les dues dècades posteriors al final de la Segona Guerra Mundial es publicaren obres d'historiadors sobre el seu ofici o la seua disciplina, com ara *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*, de Marc Bloch, *Combats pour l'histoire*, de Lucien Febvre, *What is history?*, d'Edward H. Carr, i *De la connaissance historique*, d'Henri I. Marrou. En aquests llibres s'utilitza la primera persona del plural (el *nosaltres* assumeix la funció de parlar de l'historiador des d'un punt de vista col·lectiu) i la primera persona del singular (per a transmetre records d'experiències viscudes pels historiadors en qüestió).

Tant o més significativa resulta la separació que els historiadors de les autobiografies i memòries mencionades o no per Enzo Traverso (les d'abans dels *Essais d'ego-histoire*, les d'aquesta obra col·lectiva dirigida per Pierre Nora i les publicades posteriorment en la «gran onada» del canvi de segle⁶) mantenen entre l'ús de la primera persona i l'escriptura distanciada i impersonal en els seus llibres sobre fets històrics. Si ho tenim en compte, sembla que no van transgredir la norma, establerta des de l'Antiguitat, del que s'ha parlat abans. És ben cert que resulta molt cridaner l'increment considerable en les últimes dècades de les autobiografies dels historiadors, però pot perfectament emmarcar-se en una tendència més general i dilatada en el temps, que s'inicià durant la Gran Guerra de 1914-1918, i des de llavors va fer entrar al segle XX en el que Annette Wieviorka ha anomenat, en un dels seus llibres, *L'ère du témoin*. Així ho considera Traverso, en la introducció de *Passats singulars*, en dir-nos que la proliferació d'autobiografies d'historiadors «és en part reflex d'una tendència més àmplia: la democratització de les pràctiques d'escriptura», que va posar fi «al monopoli de l'escriptura a càrrec d'una elit intel·lectual» (p. 19). Tanmateix, en l'apartat «Egohistòria», en referir-se a l'obra de 1987 dirigida

⁶ Marc Bloch, R. G. Colligwood, Eric J. Hobsbawm, Peter Gay, Paul Fussell, Richard Pipes, Tulio Halperin Donghi, Emmanuel Le Roy Ladurie, Pierre Vidal Naquet, Paul Veyne, Pierre Vilar, Saul Friendänder, etcètera

per Pierre Nora, afegeix el següent: «Tot i que aquestes “transgressions” continuen sent moments aïllats en l’itinerari d’un historiador, el reconeixement de la dimensió subjectiva implícita en la recerca històrica —pel fet que els historiadors injecten una part de si mateixos en les seues obres— és molt freqüent a hores d’ara i d’ençà de vint anys» (p. 57). La frase anterior pot fer pensar que «el *jo* en l’escriptura de la història» i «el reconeixement de la dimensió subjectiva implícita a la recerca històrica» formen part d’un fenomen recent, però hem vist que no és així si parlem del reconeixement de la subjectivitat de l’historiador a l’hora de fer una història concebuda com a ciència.

De tota manera, es considere o no l’auge de les autobiografies d’historiadors vinculat al gènere híbrid de la «nova forma subjectivista d’escriptura de la història», la novetat d’aquest fenomen queda molt ben ressaltada per Traverso en la part més extensa d’aquest assaig. Al final de l’apartat «Egohistòria», quan es fa referència a certes obres dels historiadors Eric Hobsbawm, François Furet, Paul Fussell i Saul Friedländer, Enzo Traverso diu que s’hi manifesta el reconeixement de la implicació biogràfica amb el tema investigat, l’experiència pròpia i l’empatia. Tanmateix, la constatació de la subjectivitat inherent a aquestes obres s’integra «com una dimensió legítima, però no necessària, del seu dispositiu metodològic» (p. 59). Encara que, al meu parer, es pot dir alguna cosa semblant de molts altres historiadors al llarg de quasi tot el segle XX, el que importa destacar ara és el següent. Després d’haver deixat entreveure que hi ha historiadors, com Hobsbawm o Friedländer, per als quals el reconeixement de la subjectivitat resulta compatible amb els pressupòsits metodològics de la disciplina històrica, Enzo Traverso ens diu que la subjectivitat exerceix una funció diferent en el gènere híbrid de relat històric aparegut en les dues últimes dècades.

«Al llarg dels darrers anys hem assistit al naixement d’un nou gènere de relat històric que, sense ser autobiogràfic en el sentit convencional del terme, inclou una simbiosi total entre l’historiador i el seu objecte de recerca» (p. 61). Així, tot just començar l’apartat «Petit inventari del *jo* narratiu», Traverso fa referència a la transformació experimentada en l’escriptura de la història. Selecciona un conjunt d’obres recents d’onze historiadors (Pierre Birnbaum, Mona Ozouf, Michel Winnock, Stéphane Audoin-Rouzeau, Maurice Olender, Ivan Jablonka, Philippe Artières, Antoine de Baecque, Sergio Luzzatto, Mark Mazower i Omar Bartov) i, amb major o menor extensió segons els casos, parla de cadascuna de elles. D’aquesta manera, l’apartat «Petit inventari del *jo* narratiu» proporciona una informació molt interessant dels llibres seleccionats i s’arriba a la següent conclusió: «Aquest nou relat recolza principalment en el llegat de parentiu dels autors i pren la forma

d'una història familiar que voldria fer llum sobre la història d'una societat en el seu conjunt. L'autor, evidentment, és un dels protagonistes del relat» (p. 61). Es tracta del primer tret destacable per Traverso, que pot posar-se en relació amb un altre esmentat al final de l'apartat «Egohistòria». A diferència de Hobsbawm, Furet o Friedländer, la generació que hi ha darrere d'aquest gènere híbrid no va viure l'època que estudia i, per tant, segons Traverso, no té necessitat de fer cap esforç per mantenir-hi la distància. Allò que pretén és donar una resposta a la constatació de la subjectivitat inherent a la tasca de l'historiador. «La quota de subjectivitat que injecta en el seu relat del passat esdevé una modalitat d'interpretació. Ja no té a veure amb una confrontació entre experiència viscuda i coneixement, i encara menys amb la “perlaboració” d'un trauma que hagués patit» (p. 60).

Les dues característiques anteriors donen una combinació inèdita: l'historiador i/o la seua família, per més que l'historiador no haja viscut l'època que estudia, es transformen ara en protagonistes del relat històric. Traverso afegeix una tercera característica al destacar que la indagació s'integra en aquest mateix relat. A aquest tret s'hi dedica un epígraf sencer, dins de l'apartat «Petit inventari del *jo* narratiu», seguit d'un altre sobre el *jo* narratiu en àmbits fins fa poc també reticents, com la sociologia i l'antropologia. En el següent apartat, «Discurs sobre el mètode», hi ha un notable esforç de síntesi per donar compte de la proposta teòrica d'Ivan Jablonka, inclosa en el seu polèmic llibre *L'histoire est une littérature contemporaine* (2014). Jablonka, segons Traverso, reivindica la dimensió literària de la història d'una manera distinta de com s'havia fet. No es tracta que els fets s'inserten en un relat o d'afegir humanitat i ambient a una demostració, sinó d'*activar les ficcions* que un text històric materialitza i desplega, i de transmetre al lector les emocions que en l'historiador desperta tot això que estudia: esdeveniments, testimonis, fonts, documents. Per a Jablonka, això no implica una renúncia a la pretensió de produir un saber objectiu, inherent a una concepció científica de la història, i així ho reconeix Traverso, encara que són nombrosos els dubtes i les objeccions que hi desperta «l'ostentació permanent de la subjectivitat de l'historiador en un relat que barreja passat i present» (p. 92). El fet de privilegiar la ficció, considera Traverso, pot anar en detriment de la veritat històrica, un retret que se li fa a Jablonka i a Luzzatto. Amb l'exhibició de la subjectivitat correm el risc «de caure en un narcisisme estèril» (p. 97) o «de substituir la raó per les emocions» (p. 98).

En l'apartat «Discurs sobre el mètode», i en els dos següents, «Models: la història entre el cinema i la literatura» i «Història i ficció», Enzo Traverso utilitza dues paraules, *literatura* i *ficció*, per a establir les diferències entre el nou i recent gènere

re híbrid de relat històric («el *jo* en l'escriptura de la història») i la consideració tradicional de la història com a disciplina (objectivitat, distanciament del passat, escriptura en tercera persona). *Literatura* en comptes de ciència, encara que Jablonka propose fer-les compatibles d'una manera que no acaba de convèncer Traverso. *Ficció* que s'activa en el text de l'historiador amb la finalitat de transmetre emocions pròpies o alienes als lectors i no amagar-los la subjectivitat de la seua indagació, per més que això puga posar el passat «a mercè de la subjectivitat de qui el narra» (p. 94). Els models d'aquest relat històric centrat en el *jo* porten Traverso a mencionar el film de Claude Lanzmann *Shoah* (1985), «un moment clau en l'emergència de la memòria al si de la cultura occidental», que «va contribuir força a fixar la imatge del segle XX com una era de violència i genocidis» (pp. 102-103), i a referir-se al seu equivalent en el còmic que és *Maus*, d'Art Spiegelman (1986 i 1991). Amb tot, segons Traverso, el model per excel·lència de la nova escriptura subjectivista de la història continua sent W. G. Sebald i les seues «ficcions en prosa» o relats de vida, «en un encavalcament constant entre realitat i ficció, i entre el passat i el present». En el mateix sentit ens parla de *Dora Bruder* (1997), de Patrick Modiano, i de *Les disparus* (2006), de Daniel Mendelsohn.

Després de la mort de Sebald el 2001, continua Traverso, la novel·la històrica va entrar en una nova edat d'or, amb ingredients anunciats a *El nom de la rosa* (1980) d'Umberto Eco. Quasi tot l'apartat «Història i ficció» està dedicat a posar això en relleu a partir d'obres de nombrosos autors com Jonathan Littell, Yannik Haenel, Javier Cercas, Antonio Scurati, Laurent Binet i Eric Vuillard. Algunes de les novel·les analitzades, amb especial detall la de Javier Cercas, *El monarca en la sombra*, són comparades amb alguns llibres d'historiadors seleccionats en l'apartat «Petit inventari del *jo* narratiu», sobretot amb *Història dels avis que no vaig tenir*, d'Ivan Jablonka, i això permet destacar dos trets que segons Traverso comparteixen. El primer és «la cerca familiar i postmemorial» (p. 121) i el segon l'expressa de la següent manera: «La transferència (el *transfert*) que operen Jablonka i Cercas s'adreça a subjectes molt diferents, però les seues conclusions són molt properes: la història és una tragèdia humana i els seus actors són subjectes irreductiblement singulars» (p. 123). D'una manera més general, segons Traverso, les novel·les històriques analitzades en aquest apartat tenen tres característiques en comú amb «la nova historiografia subjectivista» (p. 142), que s'identifica amb «el *jo* en l'escriptura de la història» en obres recents d'historiadors com Jablonka, Luzzatto o Mazower. En primer lloc, parteixen de coneixements sòlids, moltes vegades obtinguts pels novel·listes a partir de l'exploració de fonts primàries i d'arxius, motiu pel qual hi ha la tendència a respectar escrupolosament el que ha succeït. En segon lloc, totes

elles elaboren «un discurs sobre el passat que s'inscriu en el present i implica tant la literatura com la història» (p. 129); no debades, es pensa que l'historiador per a «la comprensió del passat té necessitat de totes dues» (p. 136). En tercer lloc, si bé és cert que «s'emancipen del real, una instància amb la qual mantenen relacions bastant més complexes que la mera reproducció mimètica, això no vol dir, tanmateix, que s'instal·len en la mentida» (p. 141).

L'anàlisi comparada d'obres d'una dotzena d'historiadors, d'alguns llibres de Sebald, Modiano i Mendelsohn a cavall entre la història i la literatura, i d'una gran quantitat d'exponents del nou tipus de novel·la històrica condueix Traverso a destacar el següent: En les dues últimes dècades es manifesta, cada vegada més, una tendència en la historiografia a considerar la literatura i dins d'ella la ficció com un recurs intel·lectual de primer ordre per a entendre millor, d'un costat, el passat històric i, de l'altre, el complicat procés d'investigació per a recuperar-lo en el present. Aquesta tendència conflueix amb una altra, procedent de la literatura, que transforma en ficció la història en tant que discurs crític sobre el passat. En paraules d'Enzo Traverso, l'autobiografia, la novel·la i la història, en les seues formes modernes, van sorgir de manera simultània a final del segle XVIII i, fins fa poc, «s'havia preservat una mena de divisió del treball» (p. 143). La història establia els fets i proposava una interpretació «segons un dispositiu cognitiu [...] que bàsicament no es posava en qüestió. La novel·la inventava personatges que feien reviure el passat amb els seus dilemes individuals i les seues trames d'afectes. I l'autobiografia obria una finestra a la vivència singular, amb una subjectivitat arrelada en un marc real establert i verificable» (pp. 143-144). Tanmateix, les fronteres entre autobiografia, novel·la i història avui dia s'han fet més poroses. «Per aparèixer més interessant i atractiva, la història ha de prendre la forma d'una ficció. En aquest “assalt a la frontera” participen tant els escriptors com els historiadors: els primers elaboren ficcions basades en la història, bastides a partir de personatges històrics reals; els segons pretenen introduir en la narració històrica una dimensió emocional que sempre havia estat reservada al domini de la literatura» (pp. 144-145).

Certament, la subjectivitat no és ara la dels actors del passat, sinó la dels historiadors i novel·listes que indaguen en el passat, però em sembla discutible l'afirmació de Traverso quan diu que «Sebald, Cercas, Jablonka i Luzzatto són els veritables herois i tenen, d'aquesta manera, una relació *presentista* amb el passat» (p. 145). A més de no entendre massa bé què vol dir Traverso en parlar d'«una relació *presentista* amb el passat», no crec que en les obres mencionades d'aquests autors, així com en la majoria de les que Traverso inclou en *Passats singulars*, i en

molts altres que afegiria per la meua part,⁷ els protagonistes principals siguen els respectius narradors, encara que hi tinguen un paper destacat. Tampoc aquests fan d'herois, sinó de víctimes, en plena concordança amb el canvi radical que en les memòries col·lectives i en les commemoracions s'ha donat des de la dècada de 1980.

En el darrer apartat, titulat «Presentisme», Traverso formula algunes hipòtesis amb la finalitat d'explicar el gir subjectivista que ha estudiat en les pàgines precedents. Són interpretacions en certa manera provocadores i que es presten a la controvèrsia. Comença amb una matisació interessant, que en gran mesura relativitza la innovació de la nova escriptura de la història. En el pla metodològic, diu Traverso, «no seria del tot just considerar-la una ruptura. Marca un tombant en l'evolució d'una disciplina que ja n'ha conegut d'altres; l'enriqueix i la diversifica, però sense pertorbar-la» (p. 149). A més, l'escriptura subjectivista de la història no es rebel·la contra les institucions acadèmiques, ni la seua pràctica té res de subversiu, ja que s'integra «en els marcs antropològics i culturals de la nostra època» (p. 149). En l'àmbit científic, segons Traverso, no poden ser considerades a priori ni un avenç ni una regressió: exploren vies inèdites amb resultats variables i molt diversos. S'hi podria afegir el que he dit abans sobre el reconeixement de la subjectivitat de l'historiador, al llarg del segle XX, i el valor que des del període d'entreguerres molts historiadors donaren a les seues experiències.⁸ Finalment, Traverso diu que a aquesta forma d'escriptura no se li pot atribuir una posició política o considerar-la una escola. «L'escriptura subjectivista del passat travessa les disciplines i les sensibilitats polítiques i aplega investigadors que, en altres aspectes, mostren escasses afinitats. Aquest assaig tracta de situar-los en la seua època, més que no de catalogar-los en termes d'una escola o d'una subdisciplina» (p. 149).

Una vegada fetes les matisacions anteriors, que semblen molt pertinents, Traverso s'enfronta al repte d'explicar el que ha succeït. «Les causes d'aquest gir subjectivista són múltiples; n'hi ha que deriven de dinàmiques del camp historiogràfic

⁷ En les quals, per cert, hi ha una presència destacable de periodistes: Martin DAVIDSON, *El nazi perfecto. El descubrimiento de mi abuelo y del modo en que Hitler sedujo a una generación*, Barcelona, Anagrama, 2012; Thomas HARDING, *La casa del lago. Berlín. Una casa. Cinco familias. Cien años de historia*, Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2017; Géraldine SCHWARZ, *Los amnésicos. Historia de una familia europea*, Barcelona, Tusquets Editores, 2019

⁸ A propòsit de les ciències socials, Traverso escriu: «Fa moltes dècades que els sociòlegs de l'Escola de Chicago havien estudiat la implicació de l'investigador en l'objecte de la seua recerca». A més, menciona *Tristos tròpics* (1955), de Lévi Strauss, com una reflexió crítica sobre les premisses d'una disciplina en forma de relat autobiogràfic (p. 150)

i d'altres que tenen a veure amb mutacions del món contemporani. Ací ens centrarem més aviat en les darreres» (p. 149). Dit això, que limita la cerca de factors per a entendre el canvi de les últimes dècades en l'escriptura de la història, ocupen el primer pla el neoliberalisme, entès en sentit ampli (com a forma de vida i de pensar el món), i el nou règim d'historicitat que François Hartog anomena «presentista» i Enzo Traverso interpreta com «una percepció i una representació del temps comprimit en el present» (p. 155). *Neoliberalisme* i *presentisme* haurien afavorit l'apoliticisme, «l'atròfia de la imaginació utòpica» i «la retirada dels investigadors a l'esfera de l'íntim», amb el següent efecte: «La família és ara, i no ja la societat, el lloc privilegiat de la memòria i de la indagació històrica» (pp. 156-157). Pot discutir-se el que Traverso entén per *presentisme* i l'estreta relació que estableix amb el neoliberalisme en un «règim d'historicitat» que sembla tenir dues vessants. Ara bé, la perspicàcia de Traverso torna a manifestar-se en destacar, a propòsit de les «mutacions del món contemporani», la privatització del passat i l'atròfia de la imaginació utòpica, el descrèdit d'una manera molt estesa d'entendre i practicar la política, «l'expansió del mi mateix» en detriment «del nosaltres», l'autosuficiència i l'excés narcisista de la multiplicació d'imatges d'un mateix o *selfies*, «la mirada melancòlica girada cap a un passat discontinu» i el fet que la família s'haja convertit en «el lloc privilegiat de la memòria i de la indagació històrica». Tot això, en efecte, es troba molt estès socialment i culturalment avui dia, però que siguen trets entre molts altres de la transformació en el món contemporani no comporta que imprimisquen un caràcter determinat a la nostra època.

Resulta difícil i problemàtic posar en relació una època, encara menys si és concebuda de manera homogènia, amb la novetat d'un corrent intel·lectual, d'una tendència en la historiografia o, en aquest cas, d'una història que s'escriu cada vegada més en primera persona, des del prisma de la subjectivitat de l'autor. Traverso considera que les noves escriptures subjectivistes de la història o del passat (Jablonka, Luzzatto, Sebald, Mendelsohn, Cercas, Haenel, etcètera), encara que les seues intencions siguen diferents, «corresponen a l'època del *selfie*, com a autoretrat i com a forma de comunicació» (p. 158), i es poden veure «com un espill de l'inici del segle XXI, l'era del neoliberalisme, del replegament en l'esfera individual» (p. 159). La nova escriptura subjectivista s'interpreta per molts dels que la produeixen, continua Traverso, com l'expressió d'un treball de «postmemòria», després d'una ruptura, una tasca que va unida a la transmissió intergeneracional d'una experiència traumàtica, segons Marianne Hirsch, i la constatació porta Traverso a formular la següent hipòtesi: «Aquests escrits [...] també podríem veure'ls com un espill de la generació nascuda o esdevinguda adulta després de la gran onada d'im-

plicació i compromís col·lectiu dels anys de 1960 i 1970» (p. 161). Al meu parer, la metàfora de l'espill amb la finalitat de mostrar el reflex d'una època en el nou tipus d'escriptura de les últimes dues dècades i en la generació que la promou, recorda el *Zeitgeist* o esperit d'una època de l'historicisme del segle XIX. Suposadament es manifestaria en una generació, en la historiografia i també en un tipus d'escriptura de la història. Segons Traverso, el fet que «la subjectivitat individual ha esdevingut el prisma a través del qual s'interroga el passat» va unit «a l'adveniment del món neoliberal, de la mateixa manera que la historiografia del segle XIX reflectia la pujança dels imaginaris nacionals i cinquanta anys després l'historiador estructural Fernand Braudel, amb els moviments tectònics de la demografia i l'economia, es feia ressò de l'era del capitalisme fordista, de la producció en massa i de la cultura de masses» (p. 163).

Amb tot i això, una època es pot concebre no com un tot homogeni, sinó com el resultat de criteris establerts en el marc d'una investigació històrica, que poden variar. Amb aquests criteris es tractaria d'acotar un període i distingir-lo d'altres anteriors i posteriors, en funció de les continuïtats i dels canvis en la vida plural i diversa dels éssers humans, sense deixar fora les tensions internes o, si es prefereix, les contradiccions inherents a qualsevol tipus de societat. Vist d'aquesta manera, no pot haver-hi reflex d'una època en tot aquell que se situa en el seu interior, sinó influències múltiples, diverses i moltes vegades en conflicte procedents d'un determinat context i amb resultats molt variables. En l'obra excepcional de Paul Ricoeur *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, a propòsit del coneixement històric, es fa una distinció entre tres fases: la fase documental o de la memòria arxivada, la fase explicativa/comprendiva i la fase de la representació historiadora escripturària o literària. Les tres fases, segons Ricoeur, no han d'entendre's com etapes d'un ordre cronològic de successió, sinó com moments metodològics imbricats entre si. Des d'aquesta perspectiva puc entendre millor la constatació de Traverso en el sentit que «les noves escriptures subjectivistes de la història», per més que puguen compartir trets d'una època, donen peu a una gamma molt variada d'opcions, sovint contraposades, i no sols en l'àmbit de les emocions i en el de la memòria pública, com diu Traverso, sinó també en el terreny de l'epistemologia i la metodologia de la història. Precisament per aquest motiu, «els resultats d'aquesta escriptura poden ser de vegades remarcables, de vegades discutibles» (p. 168).

Passats singulars conclou amb unes recomanacions per tal que «el jo en l'escriptura de la història» done bons resultats: els autors han de ser conscients dels límits d'aquesta nova forma d'escriptura, utilitzar el seu ego com un telescopi i no com una mònada, ampliar l'horitzó del subjecte, tenir en compte els dilemes a què

s'enfronta la literatura i els jocs d'escala en què es mou la historiografia, fer l'esforç d'inserir els destins individuals en un drama històric més vast. «Hom pot escriure la història il·luminant els marges i recuperant els rostres dels seus actors, sobretot dels actors anònims que l'han fet, però no es pot interpretar el passat reduint-lo simplement a l'esfera íntima» (p. 168). No puc estar més d'acord amb Traverso, però he de dir que, tot això, no ho he trobat a faltar en els millors llibres d'aquesta nova forma d'escriure sobre el passat humà.

Per acabar, un gran mèrit d'aquest assaig de poc més de 150 pàgines (en una edició molt acurada i d'agradable lectura com aquesta) és que trau a la llum assumptes molt variats i en abundància, relacionats sobretot amb l'escriptura de la història, però també en general amb el coneixement històric. En particular, posa molt bé de manifest i caracteritza el canvi de les dues últimes dècades en la forma d'escriure sobre fets i experiències d'un passat cada vegada menys a prop, però que malgrat la seua distància continua present entre nosaltres. Amb perspicàcia i sentit crític, Enzo Traverso analitza i interpreta una gran quantitat d'obres d'historiadors i d'altres autors procedents del camp de la literatura, que de molt diverses maneres han contribuït a la transformació recent en la forma d'escriure sobre el passat humà. Així mateix, cal valorar molt positivament l'esforç per proporcionar una resposta al perquè d'aquest fenomen de les dues últimes dècades. Per últim, com tot el que mereix la pena des d'un punt de vista intel·lectual, atès que pot convertir-se en un estímul per a pensar, plantejar-se altres preguntes i anar a la cerca de noves respostes, la lectura de *Passats singulars. El 'jo' en l'escriptura de la història* deixa un ample camp a l'intercanvi d'idees i a una controvèrsia fructífera que, una vegada més, hem d'agrair a Enzo Traverso. ◀